

The Methodology of the Ibn Ezra: Between Traditionalism and Rationalism.

פשט ודרש, סברה וקבלה

1. הקדמה לתורה

כי שקול הדעת הוא היסוד, כי לא נתנה התורה לאשר אין דעת לו, והמלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו, וכל דבר שהדעת לא תכחישנו, כפשוטו ומשפטו נפרשנו, ונעמידנו על מתכונתו, ונאמין כי ככה אמתו, ולא נגשש קיר כעורים, ולפי צרכינו נמשוך הדברים, ולמה נהפוך הנראים לנסתרים? ואם יש מקומות שהם באמת נחברים, ושניהם נאמנים ברורים, מהם בגופות ומהם מחשבות, כמלת בשר וערלת לבות. ובעץ הדעת סוד ינעם, גם הדברים הם אמת כמשמעם

2. בראשית פרק לג

(ד) הדרש על נקודות וישקוהו טוב הוא לעתיקי משדים, כי על דרך הפשט לא חשב עשו לעשות רע לאחיו, והעד ויבכו, כאשר עשה יוסף עם אחיו:

3. בראשית פרק כד

(א) ודי' ברך את אברהם בכל באורך ימים ועושר וכבוד ובנים, וזו כל חמדת האדם. ודרש שבתו היתה שמה בכל צריך להוסיף ביית משרת:

4. בראשית פרק כה

(א) קטורה איננה הגר, כי כתוב ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם (ברא' כה ו')

5. בראשית פרק יד פסוק יז

חניכיו שחנכם פעמים רבות במלחמה, ואם לא נזכר, וחשבון אותיות אליעזר דרך דרש, כי אין הכתוב מדבר בגימטריא, כי יכול הרוצה להוציא כל שם לטוב ולרע, רק השם כמשמעו:

6. בראשית פרק כב פסוק ד

ורז"ל אמרו שהיה יצחק כאשר נעקד בן שלשים ושבע שנים. ואם דברי קבלה נקבל. ומדרך סברא אין זה נכון, שהיה ראוי שתהיה צדקת יצחק גלויה, ויהיה שכרו כפול משכר אביו שמסר עצמו ברצונו לשחיטה, ואין בכתוב מאומה על יצחק. ואחרים אמרו שהיה בן חמש שנים, גם זה לא יתכן, בעבור שנשא עצי העולה. והקרוב אל הדעת שהיה קרוב לייג שנים, והכריחו אביו ועקדו שלא ברצונו. והעד שאביו הסתיר הסוד ממנו, ואמר אלהים יראה לו השה, כי אילו אמר לו אתה העולה, יתכן שיברח:

7. בראשית שיטה אחרת - פירוש פרק יא פסוק כח-כט

באור כשדים - בקעה (ברא' יא, א) כמו על כן באורים (ישעי' כד, יד). וקדמונינו אמרו שהשליך אברהם אבינו בכבשן האש. ולא נזכר זה בכתוב, ואם היא קבלה נקבל כדברי תורה:

...וגם יסכה איננה שרה...ומה שנאמר כי נקראה שרה יסכה בעבור שסכה ברוח הקדש, דרך דרש הוא או סברא, לא קבלה, ואין זה דבר מצוה:

8. שמות (הפירוש הארוך) פרק טו פסוק כב

והנה הסייעם משה על פי השם, ואינם רק ששה מסעות עד הר סיני והם פחותים מארבעים יום, והאוויר טוב לא לח ולא קר, ומי שאין לו אהל יוכל לעמוד באויר ולא יזיקנו, ובבואם אל מדבר סיני עשו כולם סוכות כי שם עמדו כמו שנה, ומשה הודיעם כי שם יתעכבו עד שיעשו המשכן, כי בעבור זה הוציא עצי שטים ממצרים כאשר אפרש. ולהיות זכר לסוכות, שעשו שם, היה חג הסוכות, כי הכתוב אמר כי בסכות הושבתי את בניי (ויקרא כג, מג), ואיך ישבו בעננים? כי הסכות אינם דומים לעננים, ועוד אפרש למה חג הסוכות בחדש השביעי, וכאשר נעשה המשכן ירד השם בעמוד ענן עליו, כי כן כתוב ואש תהיה לילה בו (שמות מ, לח),

מכללת הרצוג-גוש עציון

ימי עיון בתנ"ך

קיץ תש"ע

ובנסוע הענן יסעו בני ישראל, ובעבור זה כתוב ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם (במד' יד, יד), והנה שנים עמודים הם שמתחלפים על המשכן, ואם קבלה היא ששבעה ענני כבוד היו, נניח סברתינו ונסמוך על הקבלה.

9. בראשית פרק כט

(יז) רכות כמשמעו. ויש שואלים למה היה כן, בעבור שחשבו שמחשבות השם כמחשבותיהם, וכל הנבראים ראויים צורתן להיות שוות. ובן אפרים אמר שהוא חסר אלי"ף, וטעמו ארוכות, והוא היה חסר אלי"ף.

10. בראשית פרק כה

ועוד ישאלו, למה חסר השם ממון ליצחק. אולי יודיעונו, למה חסר מאור עיניו.

מדרשי הלכה

11. הקדמה לתורה

רק בתורות ובמשפטים ובחקים, אם מצאנו שני טעמים לפסוקים, והטעם האחד כדברי המעתיקים, שהיו כולם צדיקים, נשען על אמתם בלי ספק בידי חזקים. וחלילה חלילה מלהתערב עם הצדוקים, האומרים כי העתקתם מכחשת הכתוב, והדקדוקים. רק קדמונינו היו אמת, וכל דבריהם אמת וד' אלהים אמת ינחה את עבדו בדרך אמת:

12. אבן עזרא ויקרא פרק א פסוק ד

(ד) וסמך ידו, היה נראה מהפשט שבידו האחת יסמוך, כי דרך שעיר המשתלח איננו כדרך כל קרבן, על כן שנה הכתוב, רק כאשר מצאנו המעתיקים שהעתיקו שכל סמיכה בשתי ידיים סמכנו עליהם.

13. דברים פרק כה פסוק ב

כדי רשתנו במספר המכות. היה נראה לנו, שיש עון שיוכה עליו עשר גם עשרים ופחות ויותר. והעד: כדי רשתנו, רק לא יוסיף על ארבעים, לולי דברי הקבלה והוא לבדו האמת.

14. שמות (הפירוש הארוך) פרק כא פסוק כז

(כז) עין אמר רב סעדיה, לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו. כי אם אדם הכה עין חברו, וסרה שלישיית אור עיניו, איך יתכן שיוכה מכה כזאת בלי תוספת ומגרעת. אולי יחשיך אור עינו כלו. ויותר קשה הכויה והפצע והחבורה, כי אם היו במקום מסוכן אולי ימות, ואין הדעת סובלת. אמר לו בן זוטא, והלא כתוב במקום אחר, כאשר יתן מוס באדם כן ינתן בו (ויקרא כד, כ). והגאון השיב לו, יש לנו בי"ת תחת על. והנה טעמו כן ינתן עליו עונש. ובן זוטא השיב לו: כאשר עשה כן יעשה לו (שם שם, יט). והגאון השיב, הנה שמעון אמר: כאשר עשו לי כן עשיתי להם (שופי טו, יא), ושמשון לא לקח נשותיהם ונתנם לאחרים, רק גמולם השיב להם. ובן זוטא השיב, אם היה המכה עני מה יהיה עונשו. והגאון השיב, אם עור יעור עין פקח מה יעשה לו. כי העני יתכן שיעשיר וישלם, רק העור לא יוכל לשלם לעולם. והכלל לא נוכל לפרש על דרך מצות התורה פירוש שלם, אם לא נסמוך על דברי חז"ל. כי כאשר קבלנו התורה מן האבות. כן קבלנו תורה שבעל פה, אין הפרש ביניהם. והנה יהיה פי עין תחת עין ראוי להיותו עינו תחת עינו, אם לא יתן כפרו.

15. אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יג פסוק ט

(ט) והיה לך יש חולקין על אבותינו הקדושים, שאמר כי לאות ולזכרון, על דרך כי לויית חן הם לראשך, וענקים לגרגרותיך (משלי א, ט), גם וקשרתם לאות על ידיך (דברי ו, ח) כמו קשרם על לוח לבך תמיד (משלי ו, כא), גם וכתבתם על מזוזות ביתך (דברי ו, ט), כמו כתבם על לוח לבך (משלי ג, ג). ומהו שיהיה לאות ולזכרון, שיהיה שגור בפיך, כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים. ואין זה דרך נכונה, כי בתחלת הספר כתוב משלי שלמה, והנה כל מה שהזכיר הוא דרך משל, ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל חלילה, רק הוא כמשמעו, על כן לא נוציאנו מיד פשוטו, כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שקול הדעת, כמו ומלתם את ערלת לבבכם (דברי י, טז), שנצטרך לתקנו לפי הדעת, וא"ר משה הכהן, כי יד ברוב המקרא היד השמאלית, אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעי' מח, יג), ידה ליתד תשלחנה (שופי ה, כו), ודברי קבלה חזקים ואין צריכין חזק:

16. רשב"ם בראשית פרק א

ויהי ערב ויהי בקר - אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, ויהי בוקר, בוקרו של לילה, שעלה עמוד השחר.

17. אגרת השבת

ויהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשע עשרה שנה בחצי הלילה בליל השבת בארבעה עשר לחדש טבת ואני אברהם ספרדי אבן עזרא הייתי בעיר אחת מערי האי הנקרא קצה הארץ, שהוא בגבול השביעי מגבולות הארץ הנושבת, ואני הייתי ישן ושנתי ערבה לי, ואראה בחלום והנה עומד לנגדי כמראה גבר ובידו אגרת חתומה, ויען ויאמר אלי קח זאת האגרת ששלחה אליך השבת.

ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אשר נתנה לנו, אשר כבדני זה הכבוד, ואתפשנה בשתי ידי, וידי נטפו מר, ואקראנה ותהי בראשית בפי כדבש למתוק, אך בקראי הטורים האחרונים חס לבי בקרבי, וכמעט תצא נפשי. ואשאל את העומד לנגדי מה פשעי מה חטאתי? כי מהיום שידעתני השם הנכבד אשר בראנו, ולמדתי מצותיו, לעולם אהבתי את השבת, ובטרם בואה הייתי יוצא לקראתה בכל לב, גם הייתי בצאתה משלח אותה בשמחה ובשירים, ומי בכל עבדיה כמוני נאמן? ומדוע שלחה אלי זאת האגרת?

והיא זאת:

רביעית בעשרת הדברים
ברית עולם לכל דורים ודורים
וכן כתוב בראשית הספרים...

אני שבת, עטרת דת יקרים
ובין השם ובין בניו אני אות
ובי כל מעשיו כלה אלהים

שמרתני מאד מימי נעורים
אשר באו אלי ביתך ספרים
ואיך תחשה ולא תדור נדרים
ותשלחם אלי כל העברים

...שמרתוך בכל ימים, למען
בזקנתך שגגה נמצאה בך
ושם כתוב לחלל ליל שביעי
לחבר אגרות דרך אמונה

ויען ויאמר אלי ציר השבת, הגד הוגד לה את אשר הביאו תלמידיך אתמול אל ביתך ספרים פירושי התורה, ושם כתוב לחלל את ליל השבת, ואתה תאזור מתניך בעבור כבוד השבת להלחם מלחמת התורה עם אויבי השבת, ולא תשא פני איש.

ואיקץ, ותתפעם רוחי עלי, ונפשי נבהלה מאד, ואקום, וחמתי בערה בי, ואלבש בגדי, וארחץ ידי, ואוציא חוצה הספרים לאור הלבנה, והנה שם כתוב פירוש: "ויהי ערב ויהי בקר", והוא אומר כי כאשר היה בקר יום שני אז עלה יום אחד שלם, כי הלילה הולך אחר היום. וכמעט קט קרעתי בגדי, וגם קרעתי זה הפירוש, כי אמרתי טוב לחלל שבת אחת, ולא יחללו ישראל שבתות הרבה, אם יראו זה הפירוש הרע; גם נהיה כלנו ללעג וקלס בעיני הערלים. ואתאפק בעבור כבוד השבת, ואדור נדר אם אתן שנת לעיני אחר צאת יום הקדש עד אכתוב אגרת ארוכה לבאר מתי ראשית יום התורה, להרים מכשול ולהסיר פח ומוקש, כי כל ישראל הפרושים, גם כל הצדוקים עמהם (הערת שדי"ל: רצונו לומר גם התלמודיים גם הקראים), יודעים כי לא נכתבה פרשת בראשית מעשה ה' בכל יום, רק בעבור שידעו שומרי התורה איך ישמרו השבת, שישבתו כאשר שבת השם הנכבד, לספור ימי [161] השבוע.

גִּלְגַּל וּמְזֵלוֹת

נָטוּ בְּמַהֲלָכְכֶם לְמוֹלַדְתִּי;
לֹא-יִחַשְׁדָּ שְׁמִשׁ עֲדֵי מוֹתִי!
כִּי עֲנֹתוֹנִי כּוֹכְבֵי שְׁמַי;
לֹא יִגְוְעוּן אִישִׁים בְּכָל יָמַי!

גִּלְגַּל וּמְזֵלוֹת בְּמַעְמָדְךָ
לוֹ יִהְיוּ נְרוֹת סְחוֹרְתִי -
אֵינְעֵ לְהַצְלִיחַ וְלֹא-אוֹכֵל,
לוֹ אֶהְיֶה סִחַר בְּתַכְרִיכֶיךָ-

מילים מתחלפים; קרי וכתוב

שמות (הפירוש הארוך) פרק כ פסוק א

ולפני שאפרש אתקן דברי חז"ל. אמר אברהם המחבר. משפט אנשי לשון הקדש פעם יבארו דבורם באר היטיב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות, שיוכל השומע להבין טעמים. ודע, כי המלות הם כגופות, והטעמים הם כנשמות, והגוף לנשמה, הוא כמו כלי, על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן,

והנה אתן לך דמיונות. אמר השם לקין ארור אתה מן האדמה, כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה לך, נע ונד תהיה בארץ (ברא' ד, יא - יב). וקין אמר הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה (שם שם, יד). ומי הוא שאין לו לב שיחשוב כי הטעם אינו שווה בעבור שנוי המלות. והנה אמר אליעזר הגמאיני נא (שם כד, יז). והוא אמר: ואומר אליה השקיני נא (שם שם, מה). אמר משה בכור השבי אשר בבית הבור (שמות יב, כט), וכתוב: בכור השפחה אשר אחר הריחים (שמות יא, ה). ומשה הזכיר התפלה במשנה תורה שהתפלל על ישראל בעבור העגל, ואינו דומה לתפלה הנזכרת בפי' כי תשא למי שאין לו לב להבין. והכלל, כל דבר שנוי, כמו חלום פרעה, ונבוכדנצר, ואחריהם רבים תמצא מלות שונות, רק הטעם שווה. וכאשר אמרתי לך שפעם יאחזו דרך קצרה, ופעם ארוכה, כך יעשו פעמים להוסיף אות משרת, או לגרוע אותו, והדבר שווה... והנה על הנראה שיבוטא בו לא יבקש עליו בכתב טעם, א"כ למה נבקש טעם בנח הנעלם שלא יבוטא בו, כמו מלת לעולם, למה נכתב מלא, או למה חסר.

לשון עבר מוקדם

בראשית פרק כט פסוק יב

(יב) ויגד יעקב לרחל מאוחר, וטעמו וכבר הגיד יעקב לרחל, ואחר כן וישק. ורבים כמוהו:

בראשית פרק ב

(ח) ויטע וכבר נטע גן במקום שנקרא עדן, מפאת מזרח, ועתה שם בו האדם.

בראשית פרק כד

(כד) וטעם ותפול מעל הגמל ברצונה כמו ויפול על פניו (במד' טז, ד), והפסוק הבא מאוחר הוא מוקדם, כי ותאמר אל העבד, וכבר אמרה אל העבד:

בראשית פרק לב

(כג) ויעבר את מעבר יבק הוא עבר בתחלה, ואחר כך לקח נשיו ובניו והעבירם, והנה פי' ויעבר כבר עבר, ושב באחרונה לבקש אם נשאר כלום:

שלמות המקרא

18. אבן עזרא דברים פרק לד

(א) ויעל משה - לפי דעתני, **כי מזה הפסוק כתב יהושע**, כי אחר שעלה משה לא כתב, ובדרך נבואה כתבו. והעד: ויראהו ה' גם ויאמר ה' אליו (ד), גם ויקבור (ו):

19. אבן עזרא דברים פרק א

ואם תבין סוד השנים עשר, גם ויכתוב משה (דברים לא, כב), והכנעני אז בארץ (ברא' יב, ו), בהר ד' יראה (שם כב, יד), והנה ערשו ערש ברזל, (דברים ג, יא) תכיר האמת.

BUT not indiscriminately ---

20. אבן עזרא במדבר פרק כא

ורבים אמרו, כי זאת הפרשה יהושע כתבה, והראיה: מלך ערד אחד (יהושע יב, יד). ומצאו שבני יהודה קראו שם המקום חרמה. **ולא אמרו כלום**, כי אותו המקום יקרא בתחלה צפת, וזה - מלך ערד. והאמת - שני מקומות.

21. אבן עזרא בראשית פרק לו

(לא) ואלה המלכים י"א כי בדרך נבואה נכתבה זאת הפרשה. **ויצחקי אמר בספרו, כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה**, ופירש הזורות כרצונו. הכי קרא שמו יצחק, כל השומע יצחק לו, כי אמר כי הוד הוא הוד האדומי, ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס. **וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יהושפט, וספרו ראוי להשרף**. ולמה תמה על שמונה מלכים שמלכו שהם רבים. והנה מלכי ישראל כפלים במספר, ושני אלה המלכים קרובים לשני מלכי ישראל, גם מלכי יהודה רבים הם ממלכי אדום עד ימי משה. והאמת שפירוש לפני מלך מלך על משה מלך ישראל, וכן כתוב ויהי בישורון מלך (דברי' לג, ה):

22. אבן עזרא שמות פרק יט

(יב) והגבלת שים גבול בהר. ע"כ כמוהו, הגבל את החר וקדשתו (שמות יט כג), לשום גבול בהר. **והארכתי כל כך בעבור שאמר המשוגע שהפך בספרו דברי אלהים חיים, אמר כי רצה משה לומר הגבל את העם, ויצא מפיו ההר במקום העם**.

23. רש"י בראשית פרק יח פסוק כב

ואברהם עודנו עומד לפני ה' - והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקב"ה בא אצלו ואמר לו (פסוק כ) זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם, אלא **תיקון סופרים הוא זה** (אשר הפכוהו ז"ל לכתוב כן):

24. אבן עזרא בראשית פרק יח פסוק יג

ואין לנו צורך לתיקון סופרים. והעד שאמר באחרונה אל המקום אשר עמד שם את פני ד' (ברא' יט, כז).

25. אבן עזרא הקדמה לתורה

גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים.